

Milel ve Nihal Geleneğinden

Osmanlı Protestan Reformu'nu Nasıl Algıladı?

Hakan OLGUN*

Hıristiyanlık tarihinin 16. asrında ortaya çıkan Protestan reformasyonunun, modern Batı toplumunun en önemli tarihsel tecrübelerinden biri olduğundan şüphe yoktur. Bir yandan Roma Katolik Kilisesi'ne karşı gelmeyi içeren reformasyon diğer yandan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na bir tehdide kaynaklık ettiğinden, dini olduğu kadar siyasi sonuçları da olan bir süreci ifade etmektedir. Avrupa'nın reformasyon çağı olan 16. asır, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya yönelik askeri ilerleyişinin neredeyse zirve noktasını ifade etmektedir. Protestan reformcu Martin Luther'in (1483-1546) reformasyon manifestosu olan Doksan Beş Tezi'ni ilan ettiği 1517 yılından çok kısa süre sonra Osmanlı ordusu Mohaç zaferini kazanarak Macaristan'ı ele geçirmiş (1526) ardından da Viyana'yı kuşatmıştır (1529). Hıristiyan toplum içinde ortaya çıkan reformasyon süreci ile Osmanlı'nın Avrupa üzerine yürüyüşü Doğu ve Batı toplumları arasında dini, siyasi ve kültürel açıdan çok ilginç ilişkileri içermektedir. Roma Katolik Kilisesi'ne karşı gelişen Protestan reformasyonu, baştanbaba bütün Avrupa topraklarında yoğun bir mezhep kavgalarının

---

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi.

yaşanmasına sebep olmuştur. Avrupa'nın bu iç çekişmesi aynı zamanda Osmanlı'nın Batı'ya ilerleyişi dönemi içinde yaşanmıştır.

Reformasyon, Kutsal Roma Germen İmparatorluğu'nun Katolik Kilisesi üzerinden sahip olduğu siyasi egemenliğini zaafa uğrattırken, yerel prensliklere Roma Katolik Kilisesi'nin dini ve dolayısıyla siyasi egemenliğinden özgürleşme fırsatı tanımaktaydı. Papalığın taç giydirerek kutsadığı Kutsal Roma Germen İmparatoru ile reformasyon teolojisinin sağladığı siyasi egemenlik hakkını önemseyerek Protestanlığa destek veren yerel prenslikler arasındaki çatışmalar genellikle Osmanlı'nın askeri tehdidi altında şekillenmiştir. İmparator V. Charles'in Protestan mezhebine önce İmparatorluk meclisi huzurunda kendini ifade etmesine fırsat verdiği (1530) ardından bu mezhebi Avrupa'nın dini tercihlerinden birisi olarak tanıdığı (1555) reformasyon sürecinin Osmanlı'nın Batı politikasıyla ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı'nın günümüz Batı Hıristiyan toplumunun çoğulcu dini yapılanmasında önemli etkisinin olduğu bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa politikasındaki muhatabı, Kutsal Roma Germen İmparatoru V. Charles'tir. Dolayısıyla V. Charles karşısında siyaseten Protestan prensleri destekleyen Osmanlı idaresi tarafından Avrupa'nın reformasyon çağının dini ve siyasi çatışmaları yakından takip edilmiştir. Bu çerçevede Avrupa'daki Osmanlı devlet görevlilerinden, subaşılarından ve tüccarlarından reformasyon karmaşasına ilişkin bilgiler edinilmiştir. Eldeki kayıtlı belgelerden birinde, muhtemelen Draç subaşısından aşağıdaki bilgileri içeren bir rapor Kanuni Sultan Süleyman'a sunulmuştur.

Hazret-i sultânım

Yüksek görüş sahiplerinin gözlerine sürme olan gayretli saadetli ayağımın tozuna yüz sürdükten sonra hakîr kulunuzun arzı şudur: Şu anda Ergiri Kasrı'ndan¹ Zûka isimli tacir İspanya, Fransa ve papalık topraklarında üç yıldır yün ticareti yapıp şimdi Draç iskelesine çıkıp şöyle

¹ Günümüzde, Arnavutluk'ta Gjirokaster veya Argyrokastron olarak bilinen şehir.

haber verir ki, “mel’un İspanyollar şu anda Flandre yakınındaki Basel adlı muazzam bir şehirde oturur. Ve adı geçen Bazal’dan Viyana’ya karadan sekiz günlük yol vardır. Ve iki aydan beri Almanya bölgesinden Fra² Martin Luther adlı bir bey kendinden bir din uydurup mel’un İspanyol’un bâtil ritüeline karşı olmuştur. Luther yaklaşık iki ay önce 30.000’e yakın asker toplamış ve mel’un İspanyol ile Almanya sınırlarındaki San Borgo denilen yerde ikinci vaktinde buluşup akşama dek savaşmış, akşam vaktinde mel’un İspanyol bozguna uğramış ve daha önce zikrolunan Bazal’e geri çekilmiştir; eğer akşam olmasaydı mel’un İspanyol almırdı. Mezkur Fra Martin Luther yine çekilip Alman sınırlarında oturur” diye anlattı. Ve donanma hakkında açıklama istenirse adı geçen tacir “Ceneviz’den ayrılalı 40 gün olup, Ceneviz limanında İspanyol mel’unun 15 pare kadırgası ve 1 kalyonu olup Andrea Dore adlı kaptanı ile Fas tarafına, Hayreddin Reis donanmasının üzerine gitti. Saragoza diye isimlendirilen bir limanda İspanya bir kalyon ve bir bârça hazırlayıp Bel Omo isimli bir korsanla denize açılıp korsanlığa başladı. Fransa’nın Marsilya isimli kale limanında 12 pare kadırgası olup onlar da hazırlanıp korsanlık için denize açıldılar. Malta’dan Migolo Mâstûre’nin yedi pare kadırgası ve bir kayığı hazırlanıp denizde korsanlığa çıktılar” diye haber verdi. “Bu donanmadan başka İspanya ve Fransa mel’ununun vilayetlerinde donanma yoktur” diye devam etti. Adı geçen tacir Zuka, “Ceneviz’den çıkıp üç günlük yoldan sonra bu yönde İspanya mel’ununun iki bin atlı ve on bin kadar yaya askeriyle karşılaştı. Deniz yoluyla Pulya’ya donanma ulaşması ihtimaline karşın onlara yardım etmek için İspanya mel’unu, ordunun Lombardi diyarındaki Milan memleketi dükalığında durmasını emretti. İspanya’nın da Beç bölgesinin durumunu gözetmek için sekiz bin kadar adamı olup şimdilik bundan başka hazır askeri yoktur” diye bildirdi. “Ve İspanya mel’unu yaklaşık yedi-sekiz ay önce Milan isimli şehri memleketiyle birlikte eski beyine bir milyon florisin –milyon on kez yüzbin altındır- alarak tekrar verdi. Ve İspanya kendisine iki yüz bin, Beç beyi mel’un Re Ferdinoş’a yüzbin altın veren Venedik ile barış yaptı. İspanya görüşünde Fransa ile barıştı, fakat aralarındaki husumet sona ermedi” diye anlatınca alman haber ayağının tozu şerefli olan saadetli sultanıma arz

---

² Kardeş (rahip unvanı).

olundu. Devlet güneşi ve saadet mehtabı efendiliğin kaynağından kullanın hükümdarıyla daima doğsun ve parlasın.

En zayıf kullardan fakir Mehmed³

Draç subaşı Mehmed'in sunduğu raporda, o döneme ait iki ilgi alanı kendini göstermektedir. Bunlardan birincisi, Avrupa'nın dini durumudur; diğeri ise Cambrai anlaşmasının sonuçlarından sonra İtalya'nın ve Akdeniz'in askeri durumudur. Metin içinde Osmanlı devlet terminolojisine göre "idareci" anlamında "bey" olarak nitelenen Luther'in Alman bölgesinden gelerek otuz bin askeriyile Almanya'nın San Borgo olarak bilinen yerinde İmparator V. Charles ile savaştığından ve Luther'in ordusunun İmparatoru neredeyse yeneceğinden bahsedilmektedir. Hâlbuki Luther Avrupa tarihinde askeri bir figür olarak yer almaz. Kaldı ki reformcunun bir ordunun başında İmparatorluğa karşı askeri bir meydan okuma içinde olması, onun reform teolojisine de aykırıdır. Rapor da sözü edilen dini gerekçeli savaşa ait en yakın ilişkilendirme, rapor metninde adı geçen Basel kenti bağlamında açığa çıkmaktadır. Basel bölgesinde bir diğer Protestan reformcu Ulrich Zwingli (1484-1531), o dönemde Avusturya Arşidükü ve V. Charles'in kardeşi Ferdinand ile ittifak yapan İsviçre'nin Katolik kantonları arasında çıkan Kappel savaşında 1531'de öldürülmüştür.

Luther'in askeri bir lider olarak Roma-Germen İmparatoru'yla fiili bir savaş içinde olmadığını bir diğer işareti de Protestan prenslerle V. Charles arasındaki asıl çatışmaların Luther'in ölümünden sonra gerçekleşmiş olmasıdır. Dolayısıyla raporda ifade edildiği şekliyle, Luther'in ordu komutanı olduğu bir savaştan değil muhtemelen reformcu Zwingli'nin yer aldığı Kapel savaşından söz edilmektedir. Fakat raporda asıl öne çıkan husus "*Alâmân taflarından Frâ Mârtin Lûtrû nâm bir begin kendüden bir dîn peydâ edüb İspânya mel'ûnun âyîn-i bâtilasma muhâlefet edüb...*" ifadesinde yer almaktadır. Burada Luther'in İmparatorluk içindeki Roma Katolik Kilisesi öğretilerine muhalefet ederek yeni bir dini inanç veya kilise kurduğuna dikkat çekilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki Hristiyan reformasyonunun siyasi sonuçlarına yönelik ilgisinin, Luther'in ölümünden ve Protestanlığın legal bir kilise olarak tanınmasından sonra da devam ettiği görülmektedir. Çünkü Avrupa'nın din savaşları yıllarca devam eden bir süreci ifade etmektedir ve Osmanlı'nın bu savaşlarda reformasyon taraftarları yanında yer aldığı görülmektedir. Hatta Protestan prenslerin, aşağıdaki ifadelerle arşivlendiği şekliyle Osmanlı'dan yardım talebi olmuştur:

Fransa kralı IV. Şarl tarafından 1572 senesinde gönderilen bir nâmede kendisinin İngiltere kraliçesi ve Protestan Alman beyleri ve hemşiresinin kocası Protestan mezhebindeki Navar kontu ile birlikte İspanya ve Papa'ya karşı ittifak edip Osmanlı hükümdarının bu ittifaka dâhil olması ve hep birden düşmana karşı yürünmesi ve müttefiki Luteran mezhebindeki beyleri takviyet için onlara bir nâme-i hümayun gönderilmesini rica ve teklif etmiştir.⁴

Osmanlı İmparatorluğu'nun Protestan prenslerden gelen yardım taleplerine verdiği cevap ise Osmanlı'nun Protestan reformasyonunu nasıl algılayıp tanımladığının işaretlerini içermektedir.

Flandre ve İspanya Vilayetlerindeki Luteran Mezhebi Ashabına Istar Buyrulmuş Name-i Humayun

Mefahir-i a'yani millet-i Mesihîyye meraci'-i ümera-i taife-i İseviyye Flandre ve İspanya memleketlerinde Luteran mezhebi üzere olan beyler ve beyzâdeler ve sâir Luteran mezhebi a'yani (Hatemet avakibehum bil hayr); mektub-u mevalât-ı ittisalimiz vâsıl olunca ma'lumunuz ola ki rûy-i zeminde olan selâtîn-i izâm mabeyninde hânedân-ı saltanat unvanınız Hak sübhanehu ve teala hazretlerinin uluvv-i inayeti ve sevgili peygamberimiz hazreti Muhammed Mustafa sallallahu teala aleyhi ve sellem efendimizin mucizât-ı kesîr'il berekâtiyle cümleden kuvvetli, kudretli, azametli olup nice tâc ve taht sahiplerinin memleket ve vilayetleri ve Akdeniz ve Karadeniz'in ve hesabı yok nice vilayetlerin padişahlığı cenâb-ı celâletimize müyesser ve berr ü bahirden bu kadar haşmet ve kuvvet ve kudret mukadder olduğu Cenâb-ı Hak celle ve 'alânın birliğine ve Mu-

⁴ Mühimme Defteri 19, s. 330, 359; Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: T.T.K. Yayınları, 1983), c. 2, s. 486.

hammed Mustafa sallallahu aleyhi ve sellem efendimizin hak peygamberliğine âmmе-i ehl-i İslâmıla itikat ve itimadımız olup kullarına hayr sandığımızdan ve hakkın birliğine itikat etmeyip şek getirenlerin üzerine asker çeküp kuvvet-i kahiremizle haklarından geldiğimiz içindir. Siz dahi bu puta tapmayıp kiliselerden putları ve sûret ve nâkûsları reddedip Hak teala birdir ve hazret-i İsa peygamberi ve kuludur deyu itikat edip ve hâlâ can-u gönülden hak dine tâlip ve râğıb olup ve papa denilen bî-dini, hâlıkını bir bilmeyip hazret-i İsa aleyhisselama tanrılık isnad edip elleri ile yaptıkları putlara ve sûretlere tapıp hakkın birliğine şek getirip hakkın nice kulların ol tarîk-i dalâlate sevk edip iblis gibi iğva verip nice kanlar dökülmesine sebep olmakla siz papaluğa kılıç çekip daima onları katleyediğiniz ecilden merhamet-i şâhâne ve şefkat-i mülûkânemiz her veçhile sizin tarafınıza masrûf olup karadan ve deryadan her hâl ile size muavenet-i hüsvânemiz zuhûra gelmek ve ol zâlim-i bî-din elinden sizi halâs ve hak dine sevk etmek lazım olmuştur. Husûsan, Flandre ve İspanya vilayetlerinden nice yarar beyler ve beyzâdeler papanın mezhebinden ve idlalinden istikrah edip hakkın birliğin bilip ikrar ve hak dine vâsil olmak murâd edinup lâkin ol zâlimin zulmünden ve mekrinden havf eyleyüp müteellim olurlar imiş. İmdi, size olan dostluk ve muhabbet ve merhamet ve atifemizin i'lâmı hayliden berü maksûd-u hümayûnumuz olmuştur. Lâkin bu bâbdan size gönderilmeye olur-olmaz kimseye itimad-ı hümayûnumuz olmadığı ecilden tehir olunmuştu. Hâlâ yüce âsitânemiz kullarından Muharrem nâm kulumuz ol tarafın dilin ve ahvalin bilür ve itimad olunur kulumuz olmağın size olan muhabbet ve dostluğu ve merhamet ve şefkatimizi i'lâm etmek için size irsal olundu. Vusûl buldukta gerekir ki cümleliz itikat ettiğiniz beyler ve Luteran beyzâdeler ve â'yânıyla size dostluğumuzu mukarrer bilüp ve hüsn-ü ittifakla mezbur kulumuz ile mükaleme ve müşavere edüp ağızdan dediği ve kağıt ile bildirdiği cemi-i kelimâtını mübarek ağızımızdan sâdır olmuş gibi mukarrer bilip dahi her ne yolda ve ne zamanda ittifakla papa bî-dinine asker çekmek ve cenk etmek murâd edinirseniz ona göre itimad olunur adamlarınızı yüce âsitânemize gönderip mezbur kulumuz ile maan ahvalinizi bildirsiniz ki ta'yin eylediğiniz zamanda berr ü bahirden asâkir-i mensûremiz gönderilip gereği gibi muavenet oluna. Medcel'de olan ehl-i İslâm a'yanına dahi nâme-i hümayûnumuz gönderilip Lüteran beyleri ve bey-

zadeleri ve a'yanı papalığı üzerine asker çektiklerinde siz dahi bir taraftan bî-dinlerin üstüne yürüyüp muavenet edesiz deyu iş'ar olunmuştur. Anlar ile dahi daima haberleşip dostlaşasınız ve min ba'ad yüce âsitânemize gelecek adamlarınızı emin ve huzur üzere yüce âsitânemize ulaştırmakta asla tereddüt ve tehir etmeyip dergah-ı muallâmıza adamlarınızı gönderip dostluğunuzu ve sâir ahvalinizi i'lamdan hâli olmayasınız ki cemi-i âlemi yoktan var eden Hak sübhanehu ve tealâya mâlumdur ki size bu veçhile dostluğumuz ve inayet-i şâhânemiz bir güne tama' ve garaz için olmayıp mahzâ siz Hakkın birliğine ve sevgili peygamberimiz hazreti Muhammed Mustafa sallallahu teala aleyhi ve sellem efendimizin hak peygamberliğine ve çar-i yar-i izamın ervah-ı mukaddeselerine ve âbâ-i kirâm ve ecdâd-ı izâmım ervâhını yâd ile size ahd ve yemin ederim ki size dostluk ve muhabbetimiz mukarrardır ve ne zamanda papalığa kastedip vakit ta'yin ederseniz karadan ve deryadan muavenet ve muzâheretimiz mukarrardır ve dostluğumuzu muhakkik bilip hüsn-ü tedârik ve ittifakta dakika fevt etmeyip bî-dinlerin hakkından gelmekte ced ve sa'i olasız. Ve merkûm kulumuz Muharrem'in sağ memesi altında ve sol ayağının inciğinde yarası vardır; ana göre mukayyed olup nâme-i hümâyûnumuz âharın eline düşüp hile ve hud'a ile mabeynde olan dostluğu bilüp zarar ve gezend erıştirmek ihtimali olmya vesselam.⁵

Osmanlı'nın Protestan prenslere yönelik bu namesinde, Protestan akımının öncelikle Roma Katolik Kilisesi ve papalığa yönelik bir eleştiri olarak tanımlandığı ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede papa, hak dinin önünde bir engel olarak tanımlanırken Protestanların papalık elinden kurtarılarak hak dine sevk edilmesi isteği ifade edilmiştir. Ancak Protestanların puta tapmayıp kiliselerdeki ikonları ve kilise çanlarını kırıp atmalarının Hıristiyan reformasyon çağının bir diğer akımı olan radikal reformasyon ile ilişkisinin olduğu görülmektedir. Özellikle Thomas Müntzer (1490-1525) öncülüğündeki radikal reformcuların Katolik kiliselerini basıp bütün resim, figür ve ikonları kırması, Osmanlı tarafından "putları ve sûret ve nâkûsları reddedip Hak teala birdir ve hazret-i İsa peygamberi ve kuludur deyu itikat edip" olarak anlaşılmıştır. Protestanların [Hz] İsa'nın Allah'ın peygamberi ve kulu olduğu inancına

⁵ Feridun Bey Münşeati, c. II., s. 450 (1265 senesi tab'ı).

sahip olduğu düşüncesinin ise en uygun anlamıyla Protestan reform teolojisinin Hıristiyanlığı Katolik kilise merkezli olmaktan çok Mesih merkezli haç teolojisine dayandırmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Avrupa'nın reformasyon ile başlayan dini çatışmalar dönemi Otuz Yıl Savaşı boyunca da devam ederek 1648 yılındaki Westfalya Barış Antlaşması ile sona erdirilmiştir. Ancak neredeyse başından beri Batı'nın mezhep kavgaları Osmanlı tarafından yakından takip edilmiş ve Protestanlar, Osmanlı'nın garptaki hasmı olan V. Charles'in karşısında hem askeri olarak desteklenmiş hem de dini açıdan Müslümanlar nezdinde kendilerine karşı ülfet oluşturulacak şekilde yorumlanmıştır. Hatta bu dönemde İstanbul camilerinde Protestanların başarısı için dualar edildiği dahi iddia edilmektedir. Ancak Osmanlı'nın Protestanlık algısının dini olmaktan çok siyasi içerikli olduğu görülmektedir. Avrupa'nın dini karmaşasının Roma-Germen İmparatorluğu'nun gücünü zayıflatması ile Osmanlı'nın Mohaç zaferi sonucunda Macaristan ve Belgrad'ı ele geçirerek Viyana'yı kuşatma çabasını ilişkilendirmek mümkündür. Dini açıdan bakıldığında ise Protestanların Roma Katolik Kilisesi'ne karşı koyması, radikal Protestan gruplar tarafından kilise ve manastırların yağmalanması, Katolik ibadet, gelenek ve litürjinin reddedilmesi ve İsa Mesih temeline dayalı bir Hıristiyanlık teolojisinin ortaya çıkması, [Hz] İsa'nın mesajına yaklaşıldığı şeklinde düşünülerek Osmanlı'nın ilgisini çektiği söylenebilir.

Modern Batı toplumunun zihin yapısını Ortaçağ'ın Katolik manevi kuşatmasından özgürleştiren Protestan reformasyon çağı, neden olduğu siyasi sonuçlarıyla Avrupa'nın Osmanlı karşısında zayıf olduğu dönemlerden birisini ifade etmektedir. Osmanlı'nın da bu yeni dini oluşuma verdiği siyasi desteği bazı dini yorumlarla meşrulaştırmıştır. Yine de Osmanlı'nın bu şekildeki Protestanlık algısı, onun Avrupa'nın çoğulcu dini yapısının temellerindeki güçlü katkısına imkân vermiştir.

